

UDC: 634.1/7.11.22.233.232.25

QUBA-XAÇMAZ BÖLGƏSİNDƏ MEYVƏÇİLİYİN İNKİŞAF TARİXİ VƏ TUMLU MEYVƏ BİTKİLƏRİNİN MÜTƏRƏQQİ TEXNOLOGİYA İLƏ BECƏRİLMƏSİ

İ. A. BƏYƏHMƏDOV

Quba Regional Aqrar Elm və İnformasiya Məsləhət Mərkəzi

Məqalədə Azərbaycanda meyvəçiliyin inkişaf tarixi və Quba-Xaçmaz bölgəsində daha geniş ərazidə becərilən, alma və armud bitkilərinin müterəqqi texnologiya ilə becərilməsi haqqında ətraflı məlumat verilmişdir. Müəyyən olunmuşdur ki, alma və armud bitkiləri klon calaqaatları üzərində becərildikdə toxmacıya nisbətən daha yüksək təsərrüfat-bioloji xüsusiyyətlərə malik olurlar.

Açar sözlər: Meyvəçiliyin tarixi, tumlu meyvə bitkiləri, alma, armud, calaqaatı, sort, təsərrüfat göstəriciləri, iqtisadi səmərəlilik.

Azərbaycanın torpaq və bitki örtüyünün zənginliyinə şərait yaradan iqlim tiplərinin müxtəlifliyi ilə yanaşı, ölkənin coğrafi yerləşmə mövqeyindən yaranan günəş radiasiyasının intensivliyi və temperatur əlverişli olması bir çox bitkilərin becərilməsinə imkan yaratmışdır (3,24).

Minillikləri adlayıb gələn Azərbaycan meyvəçiliyinin zəngin tarixi, mədəniyyəti vardır. Tarixi faktlarla sübuta yetirilib ki, bu məkanda yaşamış insanlar qədimdən yabanı halda bitən meyvə və giləmeyvələrin məhsulunu qida kimi istifadə etmişlər. Nəhayət tokamül prosesi qədim insanlara bu qidanın əhəmiyyətini dərk etdirmişdir. Nəticədə də insanlar tədricən yabanı bitkiləri yaxşı keyfiyyətlərinə görə seçib becərməyə başlamışlar. Bununla da qədim Azərbaycanda meyvəçilik mədəniyyəti yaranmışdır.

Respublikamızın qədim və zəngin tarixə malik bağçılıq diyarı olan Quba-Xaçmaz bölgəsi, özünün təbii-iqlim şəraitinə görə bu ərazidə tarixən müxtəlif meyvə bitkilərinin becərilməsinə səbəb olmuşdur. Ötən əsrin ortalarında aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar edilmiş alma, armud, nar, badam, gilə, gavalı, şaftalı, üzüm, fındıq, qoz və s. meyvə qalıqları Azərbaycanda bəsit formada meyvəçiliyin ilk rüşeymlərinin Neolit dövründən də əvvəl - Tunc dövründən məlum olduğunu göstərir. Arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan meyvə toxumları Azərbaycan meyvəçiliyinin hələ 7-8 min il bundan əvvəl geniş təsərrüfat sahələrindən biri olduğunu sübut edir. Qubanın meyvəçilik tarixi də mənbəyini ilk Tunc dövründən götürür. Qubanın Pırvahid kəndindəki Xırmantəpə (e.ə. II minillik), şəhər yaxınlığındakı Sandıqtəpə şəhərgahı (e.ə. I minillik), həmçinin rayonun Xucbala arxeoloji abidələrinin tədqiqində də Qubada meyvəçilik tarixinin qədimliyindən xəbər verir. Qubada meyvəçilik və əkinçilik mədəniyyəti erkən orta əsrlərdə, ələcə də sonrakı dövrlərdə inkişaf mərhələsində olmuşdur (20).

Tarixi faktlara əsasən 1910-cu ildə Qubada 4 dövlət bağı olmuşdur və sonrakı 50 il ərzində dövlət

bağlarının sayı 15-ə çatmışdır. 1912-ci il məlumatlarına görə, Azərbaycanda olan bağların ümumi sahəsi 21000 hektar idi. Həmin dövrdəki mövcud meyvə bağları sahəsinin 30%-dən çoxu Qubanın payına düşürdü.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərindən ölkəmizdə alma yetişdirmə sektorunda sənaye bağları salınmağa, elmi əsaslarla bitki mühafizəsi tədbirləri həyata keçirilməyə başladığından, sahə üzrə mütəxəssislərin hazırlanması zərurəti yaranmışdır. Bu məqsədlə 1898-ci ildə Quba, Zaqatala və Mərdəkəndə Bağçılıq məktəbləri yaradıldı. 1900-cü ildə Azərbaycanda ilk dəfə Qubada məhz bu mütəxəssislər tərəfindən meyvə ağaclarına kimyəvi zərərli maddələrin çilənməsi nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd olunmalıdır ki, 1920-ci ilin ortalarına qədər Qubada bağçılıqla sahibkarlar məşğul idi.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra kiçik torpaq sahələri birləşdirilərək kolxoz və sovxozlar təşkil edildi, yerli şəraitə uyğun olaraq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı üzrə ixtisaslaşma aparıldı.

1930-cu ildə meyvə bitkilərindən ibarət ilk pomoloji bağ Qubada, meyvə tingliyi sovxozunda salındı. Bundan əlavə Azərbaycan ETB və SBI-nin (indiki Meyvəçilik və Çayçılıq Elmi Tədqiqat İnstitutu) əməkdaşları, Ümumittifaq Bitkiçilik İnstitutunun əməkdaşları ilə birlikdə, Zaqafqaziya respublikalarında, həmçinin Dağıstan, Orta Asiya ərazisinə birgə ekspedisiyalarda iştirak etmiş, qiymətli yerli meyvə bitki ehtiyatlarını aşkar edərək və onlardan ən yaxşılarını kolleksiya bağlarına cəlb etmişlər (22).

Azərbaycan ərazisində tropik meyvə bitkiləri istiana olmaqla, təbii halda bitən əksər meyvə bitkilərinin yetişməsinə, o cümlədən, alma, armud, heyvə, əzgil, yemişan, zoğal, alça, gavalı, göyərçin, gilə, albalı, nar, əncir, qoz, fındıq, şabalıd, plista, badam, üzüm, iyda, innab, tut, moruq, böyürtkən, çiyələk və başqa cür meyvə və giləmeyvə bitkilərinə rast olunur. Məşərlərin yabanı meyvə bitkiləri ilə zəngin olması və

Eyni zamanda şpələrdə becərilən və damla suvarma sistemi qurulmuş armud bitkisini daha yaxşı idarə etmək mümkün olur, yəni bu bağlarda formavermə, budama, suvarma, gübrələmə və digər aqrotexniki tədbirləri daha effektiv şəkildə həyata keçirmək mümkün olur ki, nəticədə bitki biotik və abiotik amillərdən daha səmərəli şəkildə istifadə edir. Nəticədə isə meyvələrin xarici görünüşü, meyvənin orta kütləsi, standart məhsul çıxımı yüksəlir ki, bu da məhsulun satış qiymətinin yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Bizim müşahidələrimizdə bu bir daha sübut olunmuşdur. Belə ki, bir sentner məhsulun satış dəyəri toxmacar üzərində olan sortlarda orta hesabla 32,0 manat olduğu halda, BA-29 calaqaqtısı üzərində becərilən sortlarda orta hesabla 50,0 manat təşkil edir. Hətta eyni bir sort müxtəlif calaqaqtı üzərində becəriləndikdə onun satış qiyməti fərqlənir. Belə ki, Ağ Vilyams sortunun bir sentner məhsulunun satış dəyəri toxmacar üzərində becəriləndikdə 33,0 manat olduğu halda, BA-29 calaqaqtısı üzərində becəriləndikdə 44,0 manatadək yüksəlir. Hektardan götürülən məhsulun artması və satış qiymətinin yüksəlməsi ümumi və xalis gəlirin artması ilə nəticələnir ki, bu da rentabellilik

səviyyəsinin yüksəlməsi ilə nəticələnir. Belə ki, toxmacar üzərində becərilən armud sortları 212,73% rentabellilik nümayiş etdirdiyi halda, bu göstərici klon calaqaqtı olan BA-29 calaqaqtısı üzərində 425,48 %-ə qədər yüksəlir.

Yuxarıda göstərilənləri ümumiləşdirərək aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar:

1. Klon calaqaqtılar üzərində becərilən meyvə bitkilərində toxmacar üzərində becərilən meyvə bitkilərinə nisbətən çətrin biometrik ölçüləri kiçik olduğundan bitkilərə az qida sahəsi verməklə vahid sahədə bitki sayını artırmaq və məhsuldarlığı yüksəltmək imkanı yaranır.

2. Klon calaqaqtılar üzərində becərilən meyvə bitkiləri daha tez məhsul verməyə başlayır.

3. Klon calaqaqtılar üzərində becərilən meyvə bitkilərində biometrik ölçüləri kiçik olduğundan bir çox aqrotexniki tədbirlərin səmərəliliyi yüksəlir və asanlaşır.

4. Superintensiv tipli meyvə bağlarında bir çox becərmə işləri mexanikləşdirildiyindən və bu tipli bağlar daha yüksək məhsul verdiyindən məhsulun maya dəyəri azalır ki, nəticədə rentabellilik yüksəlir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. <http://www.stat.gov.az/source/agriculture>.
2. Bəyəhmədov İ.A. Bağda torpağın saxlanması sistemindən asılı olaraq almanın böyümə və məhsuldarlığı. Azərbaycan Aqrar Elmi. Bakı, 2002, №1-6, s. 216-218.
3. Bəyəhmədov İ.A. Quba-Xaçmaz bölgəsində şaquli zonallıq üzrə almanın aqrobioloji xüsusiyyətlərinin tədqiqi. Aspirantların və gənc tədqiqatçıların IX Respublika elmi konfransının materialları. Bakı, 2003, s. 78-79.
4. Bəyəhmədov İ.A. Şaquli zonallığın alma meyvələrinin kimyəvi tərkibinə təsiri. Azərbaycan Aqrar Elmi. Bakı, 2005, №3-4, s. 175-176.
5. Bəyəhmədov İ.A., Həsənov Z.M. Şaquli zonallıqdan asılı olaraq alma sortlarında fotosintezin təmiz məhsuldarlığı. AMEA, Xəbərlər məcmuəsi, Gəncə, 2005, № 20, s. 90-93.
6. Bəyəhmədov İ.A. Şaquli zonallıq üzrə alma sortlarında fotosintezin məhsuldarlığı. Respublika elmi konfr. mater.: Eksperimental Biologiya və müasirlik. BDU, 2005, s. 155-156.
7. Bəyəhmədov İ.A. Quba-Xaçmaz bölgəsində almanın şaquli zonallıqla inkişaf perspektivi. Aspirantların və gənc tədqiqatçıların X Respublika elmi konfransının materialları. Bakı, 2005, s. 34-35.
8. Bəyəhmədov İ.A. Şaquli zonallıqdan asılı olaraq alma sortlarının təsərrüfat göstəriciləri və iqtisadi səmərəliliyi. Meyvəçi alim Ə.S.Nərimanovun 95 illiyinə həsr olunmuş elmi-praktik konfransın materialları. Gəncə, 2006, s. 31-34.
9. Bəyəhmədov İ.A. Şaquli zonallıqdan asılı olaraq alma bağlarında göbələk mənşəli xəstəliklərin yayılması. Azərbaycan Aqrar Elmi. Bakı, 2006, №3-4, s. 165-166.
10. Bəyəhmədov İ.A. Şaquli zonallığın alma meyvələrinin kimyəvi tərkibinə təsiri. AKTA-nın elmi əsərləri, I Buraxılış, Gəncə, 2006, s. 20-21.
11. Bəyəhmədov İ.A. Yeni introduksiya olunmuş alma sortları üçün calaqaqtıların qiymətləndirilməsi. AMEA MNB-75 illiyinə həsr olunmuş Beynəlxalq elmi konfrans materialları. II hissə - Bakı, 2009, s. 47-50.
12. Bəyəhmədov İ.A. Azərbaycanın Şimal-Şərq bölgəsində bağçılığın inkişaf tarixi və perspektivi. Azərbaycan Aqrar Elmi. Bakı, 2014, №3, s. 42-44.
13. Bəyəhmədov İ.A. Müxtəlif calaqaqtıların alma sortlarının calaq tutumuna təsiri. ADAU-nun 85 illiyinə həsr olunmuş "Müasir aqrar elmi: Qloballaşma şəraitində əsrin aktual problemləri və inkişaf perspektivləri" mövzusunda Beynəlxalq Elmi-Praktik konfransın xüsusiyyətlərinə şaquli zonallıq və calaqaqtı-sort komponentlərinin təsiri. Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri, Cild 8, AMEA, Xəbərlər məcmuəsi, Gəncə, 2017, № 1, s. 86-92.
14. Bəyəhmədov İ.A. Almanın müxtəlif calaqaqtı-sort kombinasiyalarında fotosintezin xalis məhsuldarlığı. kombinasiyalarında faydalı meyvəbağlama və iltisarı məhsuldarlığı. Azərbaycan Aqrar Elmi. Bakı, 2017.
15. Bəyəhmədov İ.A. Almanın müxtəlif calaqaqtı-sort Əliyev C. Meyvəçilik. Bakı, 2011, 519 s.
16. Həsənov Z., Abbasov Q.C., Süleymanova Y.V., Bəyəhmədov İ.A. Azərbaycan meyvəçiliyinin inkişafının əsas istiqamətləri. AKTA-nın elmi əsərləri, Gəncə, 2006, s. 205-209.
17. Həsənov Z.M., Bəyəhmədov İ.A. Şaquli zonallıq üzrə alma bitkisinin biomorfoloji və məhsuldarlığı göstəriciləri. Beynəlxalq Elmi Simpoziumun külliyyatı (AKTA-75). Gəncə, 2004, s. 297-300.
18. Həsənov Z.M., Bəyəhmədov İ.A. Quba-Xaçmaz bölgəsində elan edilməsinə həsr olunmuş "Aqrar elmin və təhsilin innovativ inkişafı: Dünya təcrübəsi və müasir prioritetlər" mövzusunda Beynəlxalq Elmi-Praktik konfransın materialları. Gəncə, 23-24 oktyabr, 2015, III cild, s. 23-2.
19. Quliyev Z. Qubada meyvəçiliyin tarixi. Bakı, 2014, 67s.
20. Qurbanov İ., Əliyev V., Babayev B. Meyvəçilik, Bakı, 2009, 236 s.
21. Qurbanov İ.S., Əliyev V.M., Bəyəhmədov İ.A., Xankişiyeva E.M. Dünyada alma istehsalı. Azərbaycan Aqrar Elmi. Bakı, 2014, №4, s. 64-72.
22. Qurbanov İ.S., Əliyev V.M., Qurbanov M.M., Bəyəhmədov İ.A. Azərbaycanda meyvəçiliyin müasir vəziyyəti və inkişaf

perspektivləri. Azərbaycan Aqrar Elmi. Bakı, 2014, №3, s. 32-34. 24. Sadıqov Ə.N. Azərbaycan Respublikasının Quba-Xaçmaz bölgəsində alma sortlarının öyrənilməsi və seleksiyası. A.e.e.d. ... dis. Quba, 2015, 320 s. 25. Süleymanova Y.V. Zəif boylu armud sortlarının seçilməsi və qiymətləndirilməsi. K.t.e.n. ... dis. Gəncə, 2006, 203 s. 26. Бейахмедов И.А., Гасанов З.М. Биометрические показатели и продуктивность интродуцированных сортов яблони в Куба-Хачмасской зоне Азербайджана. Субтропическое и декоративное садоводство, научные труды ГНУ ВНИИЦ и СК РосАСХН, Сочи, 2014, выпуск 51, с.67-72. 27. Бейахмедов И.А., Гасанов З.М. Биометрические показатели и продуктивность сорта - подвойных комбинаций яблони. Современные содоводства, электронный журнал, 2015, №1, с.14-19. 28. Бейахмедов И.А., Джафаров И.Г., Гасанов З.М. Повышение продуктивности семечковых плодовых пород В Куба-Хачмазской зоне Азербайджана. Основные повышения продуктивности агроценозов. Материалы международной научно-практической конференции, посвященной памяти известных ученых И.А. Муромцева и А.С. Татаринцева, 24-26 ноября, Мичуринский- наукоград РФ 2015, с. 78-82. 29. Бейахмедов И.А. Прогрессивная технология возделывания семечковых плодовых пород В Куба-Хачмасской зоне Азербайджана. Международная научно-практический конференция. Селекция и инновационные технологии возделывания винограда, Овощных и субтропических плодовых культур. Посвященная 90-летию со дня образования ФГБНУ ДСОВиО, 7-9 июля, Дербент 2016. 30. Бейахмедов И.А. Биометрические и производительные показатели растений в сортовые комбинации показатели растений в сортовые комбинации разные подвойные груши. Аграрная наука. 2017, №1, с.12-14. 31. Владимирович Г.Н. Совершенствование технологии выращивания посадочного материала яблони для садов интенсивного типа. Автореф. дис. ...канд. с.-х. наук, Краснодар, 2006, 23 с.32. Викторovich М.И. Научное обоснование системы производства посадочного материала для интенсивных насаждений яблони и модели садов. Автореф. дис. док. с.-х. наук, Москва, 2011, 32 с. 33. Курбанов И.С., Бабаев А.А., Курбанов М.М., Бейахмедов И.А. Новые интродуцированные подвои яблони и перспективы их использования в садоводстве Азербайджана. Интродукция, сохранение и использование биологического разнообразия культурных растений. Материалы XI международной научно-методической конференции, Махачкала, 2014, Часть 1, с.69-71. 34. Методика государственного сортоиспытания сельскохозяйственных культур: Выпуск В. Плодовые, ягодные, субтропические, цитрусовые, орехо – плодные культуры, виноград и чай. Москва: Колос, 1970, 160 стр. 35. Мойсеченко В.Ф. Методика учетов и наблюдении в опытах с плодовыми и ягодными культурами. Киев, 1987, 68 стр. 36. Шидаков Р.С., Шидакова А.С. Экономическая оценка сортов и элит яблони в агроландшафтах в разных экологических зонах Северного Кавказа. Успехи современного естествознания. – 2006. – № 11 – с. 12-15.

История развития пловодства в Куба-Хачмасской зоне и возделывание прогрессивной технологией семечковых плодовых культур

И.А.Бейахмедов

В статье даны обширные сведения о возделывании прогрессивной технологией культур яблони и груши, возделываемые в Кубе-Хачмасской зоне и истории развития пловодства в Азербайджане. Было определено, что культура яблони и груши при возделывании на клоновых подвоях имеют более высокие хозяйственно-биологические показатели по сравнению привитых на сеянцевых подвоях.

Ключевые слова: История пловодства, семечковые плодовые культуры, яблоня, груша, подвой, сорт, хозяйственные показатели, экономическая эффективность.

Cultivation in progressive technology fruit -growing development history and seedy fruit crops in Guba-Khachmaz region

I.A.Beyehmedov

The article was informed in Azerbaijan the history of fruit growing and more about advanced technology in Guba-Khachmaz region a wider range of crops, the cultivation of apple and pear crops. It was determined that apple and pear crops have generative with grafting relatively in over clone grafting the higher the economic and biological properties.

Key words: the history of fruit-growing, seedy fruit crops, apple, pear, grafting, varieties, economic performance, economic efficiency